

başladı. Bir yandan eser yazıyor, diğer yandan davet ve irşad görevlerini yürütecek müridler ve öğrenciler yetiştiriyordu. Fakat yirmi beş yaşına girdiği zaman birbiri arkasından gelen başta körlük, cüzam ve alaca hastalığı olmak üzere birçok hastalıkla mücadele etmek zorunda kaldı. Bu yüzden medresedeki derslerini başkalarına devretti; fakat kitap yazmayı, salı ve cuma günleri vaaz edip fetva vermeyi hayatının son günlerine kadar aralıksız sürdürdü. 1824 yılında hastalığı ağırlaşınca nakit parasını vârisleri arasında paylaştırdı; giydiği elbiseden kefen yapılmasını vasiyet etti. Bir müddet sonra da vefat etti ve Delhi'de babasının yanına gömüldü.

Abdülazîz ed-Dihlevî ince uzun boylu, esmer, iri gözlü, gür sakallı olup atıcılık, binicilik, hüsnühât ve müsikî sahalarında da maharet sahibi idi. Onun, İngiliz idaresindeki Hindistan'ın bir "kâfir ülkesi" olduğu noktasında yoğunlaşan görüşleri, müslümanların İngiliz idaresine karşı direnmelerinde önemli rol oynamış, ancak İngilizler'in ilim ve tekniğinden faydalanılmasını da tavsiye etmiştir. Ayrıca müslümanların, gayri meşru olmamak şartıyla, İngiliz sivil idaresinden iş almalarının veya onlarla beraber çalışmalarının mahzurlu olmadığına dair fetva vermiştir. Onun cesur, serbest ve mâkul fikirleri Hindistan müslümanları üzerinde derin tesirler icra etmiş ve onları peşinden sürüklemiştir. Ona göre, İslâm âleminde görülen kötülüklerin başlıca sebebi, müslümanların İslâm'ın temel kaynakları olan Kur'an'dan ve Sünnet'ten uzaklaşmalarıdır. Müslümanlar Kur'an ve Sünnet'e döndükleri ve İslâm'dan olmayan bütün bid'atları terkettikleri zaman gerçek kurtuluş yolunu bulmuş olacaklardır.

Abdülazîz ed-Dihlevî'nin elli kadar eserinin belli başlıları şunlardır:

1. *Tefsîru Fethî'l-ʿAzîz*. Fâtiha ve Bakara sûreleri ile Tebâreke ve Amme cüzlerinin Farsça tefsiri olan bu hacimli eserin büyük bir kısmı Hint ihtilâlinde kaybolmuştur. Bugün sadece iki cildi elde bulunan kitap Kalkûta'da basılmıştır (1248-1249). 2. *Tuḥfe-i İsnâ ʿAşeriyye* (Leknev 1255, 1295). On iki imama bağlı Şîa inancını tenkit etmek için yazılan ve Hindistan Sünnî müslümanlarının Şîa'ya karşı en sert tepkisi olarak bilinen bu Farsça eser, Şîiler ile Sünnîler arasında şiddetli tartışmalara yol açmış ve Şîi müellifler, Şah Abdülazîz'e cevap olmak

üzere muhtelif kitaplar kaleme almışlardır. Gulâm Muhammed b. Muhyiddin b. Ömer, *Tuḥfe*'yi Arapça'ya çevirmiş, Mahmud Şukrî el-Âlûsî de onu *el-Minhâtü'l-ilâhiyye telḥîşu tercemeti't-Tuḥfeti'l-isnâ ʿaşeriyye* adıyla ihtisar etmiştir. Eseri Muhibbuddin el-Hatîb, bir mukaddime ve bazı dip notları ilâvesiyle 1953'te Kahire'de neşretmiştir. 3. *Bustânü'l-muḥaddişîn* (Delhi 1876, 1898). Hadis kitapları bibliyografyası mahiyetinde olan bu tamamlanmamış Farsça eserde müelliflerin biyografilerine de yer verilmiştir. Kitap Ali Osman Koçkuzu tarafından aynı adla Türkçe'ye tercüme edilerek neşredilmiştir (Ankara 1986). 4. *ʿUcâle-i Nâfiʿa* (Delhi 1312, 1348). Hadis usulüne dair Farsça bir eserdir. 5. *Sırrü's-şehâdeteyn* (Delhi 1261). Kerbelâ şehidleri hakkındaki bu eseri, müellifin talebelerinden Selâmetullah Farsça olarak şerhetmiştir (Leknev 1882). 6. *ʿAzîzü'l-iktibâs fi feẓâʾilî aḥyârî'n-nâs*. Hulefâ-yi Râşidîn'in faziletlerine dair hadisleri toplayan bu eser Farsça ve Urduca tercümeleriyle birlikte neşredilmiştir (Delhi 1322/1904). 7. *Mîzânü'l-ʿakâʾid* (Delhi 1321). Akaide dair Arapça bir eserdir. 8. *Fetâvâ-yı ʿAzîzî* (Delhi 1311-1314; Haydarâbâd 1313; Delhi 1341). İki cilt olan bu Farsça eser, Dihlevî'nin fetvalarını ihtiva etmektedir.

Ayrıca mantığa, hikmete, rüya tâbirine ve çeşitli konulara dair birçok risâlesi vardır (bk. *Nûzhetü'l-havâṭır*, VII, 273-274).

BİBLİYOGRAFYA:

Abdülhay el-Hasenî, *Nûzhetü'l-havâṭır*, VII, 268-276; Muhammad Ishaq, *India's Contribution to the Study of Hadith Literature*, Dacca 1976, s. 179-181; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-feḥâris*, Fas 1347 — Beyrut 1402/1982, II, 874-875; Yûnus es-Sâmerîrâî, *ʿUlemâ ʿül-ʿArab ft şibhi'l-kârreti'l-Hindiyye*, Bağdad 1986, s. 619-620; Sh. Inayatullah, "Abd al-ʿAzîz Dehlevî", *Elʿ* (Fr.), I, 60-61; Gulâm Resûl Mehr, "Şâh Abdül ʿazîz Muḥaddiş ed-Dihlevî", *İDMİ*, XI, 634-637; Azduddin Khan, "Abd al-ʿAzîz Dehlevî", *Elr*, I, 99-101.



TALÂT KOÇYİĞİT

ABDÜLAZİZ b. EBÜ REVVÂD

(عبدالعزیز بن ابی رواد)

(ö. 159/776)

İlk devir sûfilerinden.

Aslen Horasanlı ve muhtemelen Türk olduğu rivayet edilir. Ezd kabilesi reislerinden Mugîre b. Mühelleb'in mev-lâ'sıdır. Ebü Revvâd künyesiyle anılan

babasının asıl adı Meymûn (Eymen) b. Bedr'dir. Mekke'de yaşadı ve orada öldü.

Abdülazîz'in hayatı ve dinî şahsiyeti hakkındaki bilgiler son derece sınırlıdır. Kaynaklarda Mürce'den olduğunu bildiren çeşitli rivayetlerle bir hadis râvisi olarak cerh ve ta'dil'ini konu alan ifadeler geniş bir yer tutar. Fikrî yapısı hakkında ipucu olabilecek kendi sözleri de fazla değildir. Tâbi'nin büyüklerinden ve önceki ümmet ve devirler hakkında naklettiği birtakım haberler, bazı muhaddislerin onu şiddetle tenkit etmelerine sebep olmuştur. Hadis usulü ölçülerine uymayan bu rivayetleri tasavvufî anlayışa uygun gördüğü ve muhtevayı benimsediği için nakletmiş olmalıdır. Bu haberlerde bazı tasavvufî konuların ağırlık noktası olarak alındığı, ibadetlerde ve haramlarda titiz, daima hüzün dolu, korkan ve ağlayan zâhid temasının işlendiği görülmektedir.

Ondan nakledilen sözler ve dinî hayatı hakkındaki değerlendirmeler, söz konusu haberlerdeki muhteva ile birlikte ele alındığında, Abdülazîz b. Ebü Revvâd'ın zühhd devri tasavvufunun seçkin bir temsilcisi olduğu anlaşılar. Hatırını soran birine cevap olarak, günahlar içinde yüzdüğünü, ömrü de hızla akıp geçtiği halde ölümden ve sonraki hayattan gaffet içinde olduğunu söyleyerek ağladığı rivayet edilir. Abdülazîz'in bu cevabıyla zühhd hareketini doğuran ve geliştiren fikrî disipline işaret ettiği görülmektedir. En faziletli ibadetin ne olduğunu soranlara cevap olarak, gece gündüz daima hüzün içinde olmak gerektiğini söylemiştir. Bu klasik zühhd te-lakkisi yanında Abdülazîz'in asıl önemli özelliği sabır, rıza ve şükür kavramlarının onun mânevî yaşantısının eksenini teşkil etmesidir. Rivayete göre, gözleri kör olmuş ve bunu yirmi yıl kimseye farketmemiştir. Durum anlaşıldıca da rıza ve Allah'a teslimiyet düşüncesinin bunu açıklamasına engel olduğunu söylemiştir. Onun bu düşüncesi sonraki sû-filerce tasavvufun tariflerinden biri haline getirilmiştir: "Tasavvuf ilâhî lutufları bir bir saymak ve ayıpları gizlemektir." Yine o, sabır ve rızaya aykırı bir davranış olarak yorumladığı için kırk yıl boyunca başını kaldırıp gözlerini semaya çevirmemiştir.

Zehebî, Abdülazîz'i tanıtırken çevresinde bir "uhuvvet topluluğu" olduğunu haber verir (bk. *A'lâmü'n-nübela*², VII, 184-186). Hadis âlimi Şuayb b. Harb de Abdülazîz'in beş yüz meclisine katıldığı

ğını ve bu toplantılarda günaha düşürececek bir davranışta bulunulmadığını nakleder (bk. İbnü'l-Cevzî, II, 228). Bu iki ifadede Abdülazîz'in Mekke'de belli sayıda talebesi olduğu ve tasavvufî bir eğitim faaliyeti yürüttüğü anlaşılmaktadır.

Abdülazîz b. Ebü Revvâd, imanı sadece kalbin tasdiki ve dilin ikrarı olarak tanımladığı ve "mürtekib-i kebîre"yi (büyük günah işleyen) Allah'a havale (ircâ*) ettiği için Mürcie'den sayılmış, bu sebeple de hadis âlimleriyle arası açılmıştır. Bu konudaki rivayetler gözden geçirildiğinde onun ömrünün son yıllarında bu fikri benimsediği, daha önceleri mürtekib-i kebîrenin cehennemlik olduğuna inanan muhaddislerle aynı görüşü paylaştığı anlaşılar. Onu ircâ görüşünden dolayı tenkit edenlerden biri de menkıbelerini nakleden, hadis ilminde talebesi, zühde dostu Süfyân es-Sevrî'dir.

Abdülazîz b. Ebü Revvâd hâfıza (zabt*) gücü bakımından bazı hadis münekkitlerince zayıf görülmekle birlikte genel olarak güvenilir bir râvi kabul edilmiştir. Ahmed b. Hanbel, Nesâî, Dârekutnî ve İbn Ebû Hâtîm eserlerinde onun rivayetlerine yer vermişlerdir. Nâfî, Atâ, İkrime, Dahhâk b. Müzâhim, Sâlim b. Abdullah gibi tâbiîn büyüklerinden hadis dinlemiş, Şu'be, Vekî, Abdürrezzâk, Zâide, Süfyân es-Sevrî, İbnü'l-Mübârek, Yahyâ b. Saîd el-Kattân vb. tanınmış âlimler de ondan hadis rivayet etmişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA:

İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. İhsan Abbasi), Beyrut 1388/1968, IV, 166-168; V, 493; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn* (nşr. Mahmûd İbrâhîm Zâyed), Halep 1396, II, 136-138, 160; Ebü Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, Kahire 1394-99/1974-79, VIII, 191-203; İbnü'l-Cevzî, *Şifâtü's-şafîe* (nşr. Mahmûd Fâhûrî — Muhammed Kal'acî), Halep 1969-73, II, 228-229; Zehbî, *A'lâmü'n-nübela*, VII, 184-187; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 338-339; İbn Kesir, *el-Bidâye*, Kahire 1351-58/1932-39 — Beyrut 1966, X, 131; Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Kahire 1373/1954, I, 61; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye* (nşr. Mahmûd Hasan Rebî'), Kahire 1357/1938, I, 129.



MUSTAFA BİLGİN

ABDÜLAZİZ EFENDİ, Hekimbaşı

(ö. 1197/1783)

Türk tıp bilgini, şair ve bestekâr.

Babası meşhur Osmanlı tarihçisi Mehmed Subhi Efendi'ye (ö. 1769) nisbetle Subhizâde lakabı ile şöhret bulmuştur. Şiirde Aziz mahlasını kullandığı için Aziz Efendi olarak da anılır.

1149'da (1736) İstanbul'da doğdu. İlk öğreniminden sonra İstanbul medreselerinde tahsiline devam etti. Ardından tıp çalışmalarına yöneldi ve bu meslekte büyük başarı göstererek dikkati çekti. Bir ara tıp tahsili için Viyana'ya gittiği söylenir. Daha sonra saraya alındı ve "etibbâ-yı şehriyârî"ler (saray hekimleri) arasına girdi. 1757'de müderris oldu; bu görevini uzun müddet devam ettirdi. 19 Şubat 1776'da hekimbaşılığa getirildi; ancak bu görevinde bir yılı doldurmadan azledildi (6 Aralık 1776). 1782 sonlarında Kudüs pâyesiyle Üsküdar mevleviyet'ine tayin edildi. 1783 yılında İstanköy'e sürgün edilmesinden az sonra orada vefat etti.

Arapça, Farsça, Latince, İtalyanca ve Fransızca bilen Abdülaziz Efendi, bilhassa tıp alanında yaptığı tercümelemler Batı'daki hekimlik çalışmalarını tanıtmış ve eserleriyle Türk hekimlik tarihinde önemli bir yer kazanmıştır. Ayrıca edebiyat ve müzik ile de meşgul olmuştur. Şiirlerini topladığı mürettep divanı ve yaptığı bestelerle bu sahalardaki kudretini ortaya koymuştur. Şöhretinin parlak zamanı III. Mustafa ve I. Abdülhamid devirlerine rastlamaktadır. Astrolojiye (ilm-i ahkâm-ı nücûm) vukufu ile de tanınan Abdülaziz Efendi bu alanda yaptığı tercümelerde, konuyla yakından ilgilenen III. Mustafa'dan büyük teşvik görmüştür. Müsikide kimlerden faydalandığı bilinmemektedir. Zamanımıza sadece altı bestesinin notası ulaşabilmiştir.

Eserleri. 1. *Kitaâtü nekâve fi tercemeti kelimâti Boerhâve*. Ünlü Hollan-

dalı hekim Herman Boerhaave'nin (ö. 1738) *Aphorismi de Cognoscendis et Curandis Morbis in Usum Doctrinae Domesticae Digesti* (hastalıkları teşhis edip evde tedavi etme ve ilaç kullanma kaideleri) adlı Latince eserinin Türkçe tercüme ve şerhidir. Tercümede, müellifin talebesi hekim Gerard van Swieten'in şerhinden faydalanıldığı kaydedilmektedir. Türk tıp tarihinde Avrupa tıbbından yapılan ilk tam tercüme olması bakımından ayrıca önem taşıyan bu eserin diğer özelliği de çeviride tıp terimlerinin Latince asıllarının aynen bırakılmış olması ve İslâm tıp literatüründe ilk defa Harvey'in küçük kan dolaşımından bahsedilmesidir. Ancak burada, küçük kan dolaşımının ilk defa XI. yüzyılda ünlü İslâm hekim ve filozofu İbn Sînâ tarafından keşfedildiğine işaret etmek gerekir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Esad Efendi, nr. 2462) bulunan müellif nüshası yanında, Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde de (Veliyyüddin Efendi, nr. 2484) bir nüshası vardır. Bu tercüme ilim âleminde Âkil Muhtar Özden (ö. 1949) tarafından tanıtılmıştır. 2. *Terceme-i Burhânü'l-kifâye*. Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Bekrî'nin astrolojiye dair *Burhânü'l-kifâye* adlı Farsça eserinin tercümesidir. Bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (TY, nr. 2728). 3. *Terceme-i Eşcâr u Esmâr*. Alâeddin Alîşah b. Kâsım el-Hârizmî'nin astrolojiye dair *Eşcâr u Esmâr* adlı Farsça eserinin Sultan III. Mustafa'nın isteğiyle yapılan tercümesidir. Müsikkiye ait bir bölümün de yer aldığı eserin bir nüshası İstanbul

Hekimbaşı
Abdülaziz
Efendi'nin
tercüme ettiği
Kitaâtü nekâve
fi tercemeti
kelimâti Boerhâve
adlı eserinin
müellif nüshasından
iki sayfa
(Süleymaniye Ktp.,
Esad Efendi,
nr. 2462, vr. 1b-2*)

